Miho Skljarov

SITUATIVNA UVJETOVANOST GOVORA

Razvijajući govorne sposobnosti učenika na stranom jeziku, mi ih nastojimo zapravo osposobiti da svoje misli i osjećaje izražavaju govornim sredstvima stranog jezika. Misli i osjećaji nastaju u svijesti ili na osnovi unutrašnjih poticaja ili na osnovi poticaja sredine u kojoj se osoba kreće. Kažemo da osoba dolazi u situacije u kojima zauzima različit odnos prema prirodnim i društvenim pojavama (kiši, hladnoći, potrebi za jelom, gužvi u autobusu i sl.), u situacije koje je stimuliraju na aktivnost, na aktivno sudjelovanje u događajima, na zauzimanje stava prema aktivnosti drugih u različitim događajima, na razmišljanje o pojedinim događajima, na iskazivanje svojih misli o tim događajima itd. Svako iskazivanje misli potaknuto je nekom situacijom u kojoj se osoba nalazila, nalazi ili misli da će se naći.

U suvremenoj metodičkoj literaturi situacija se kao važan element nastave stranog jezika razmatra s različitih aspekata: psihološkog, jezičnog, govornog, nastavnog itd.[1] Pravilna definicija tog pojma jedno je od osnovnih polazišta u tretiranju ne samo nastavnih već i mnogih govornih, jezičnih, izvanjezičnih i psiholoških problema. U nastavi jezika razlikujemo realnu, zamišljenu, nastavnu, govornu, standardnu, problemsku situaciju i druge. U svakodnevnom životu uz situaciju susrećemo različite atribute, kao: međunarodna, politička, privredna, normalna, nesvakidašnja, neobična, nova, posebna, specijalna, konkretna, pogodna, neugodna, nezavidna, neodrživa, čudna, smiješna, škakljiva, delikatna, glupa, teška, opasna, kritična, očajna, bezizlazna itd.

Spoznaja elemenata objektivne stvarnosti zavisi od cjelokupnog fizičkog i psihičkog stanja čovjeka, i to ne samo od osjetilne spoznaje, sposobnosti pojedinih osjetilnih organa (zdrav, deformiran, bolestan) da primaju različite osjete, nego i od prethodnog iskustva u vezi s konkretnim predmetima, površnog ili detaljnog, dublje sačuvanog u pamćenju ili već zaboravljenog.

Sve elemente objektivne stvarnosti čovjek spoznaje na relaciji *ja : ne ja*, pri čemu *ja* znači *ja kao svjesno, razumno biće*, a ne, na primjer, *moje oči, moja pamet* i slično. Što dublje spoznaje sam sebe, on razlikuje više elemenata koji ga formiraju kao svjesno biće, razlikuje pojedine dijelove tijela, različite organe i otkriva njihovu funkciju u odražavanju samog sebe kao svjesne, razumne osobe koju označava s *ja*. Na relaciji *ja : ne ja*, tj. u odnosu na svoje *ja* čovjek u prostoru oko sebe zapaža pojedine predmete, bilježi promjene koje nastaju među predmetima u odnosu na trenutak promatranja, registrira njihov početak, trajanje i kraj.

Polazeći od tih elemenata, *situaciju* obično definiramo kao *prostorno i vremenski ograničen dio objektivne stvarnosti, odražen u svijesti čovjeka.*

Pogrešno je situaciju promatrati kao *objektivnu stvarnost* i poistovjećivati je s *isječkom objektivne stvarnosti* koja okružuje čovjeka, jer je objektivna stvarnost mnogo bogatija i kompleksnija od onoga što se od nje u svijesti odražava. Zbog toga pri definiciji situacije ističemo da je situacija odraz

[1] V. članak »Tema i situacija u nastavi jezika«, M. Skljarov, Strani jezici 1978/1—2.

onog dijela objektivne stvarnosti koji je čovjek svjesno primio i na taj način čovjeka smještamo u žarište situacije. On je objektiv kroz koji sagledavamo konkretnu stvarnost i ni u kojem slučaju ne izostavljamo ga iz kuta promatranja jer je svaka situacija uvijek samo *odraz stvarnosti u svijesti pojedinca.*

Kada govorimo o prostornom ograničenju, prije svega podrazumijevamo u tome okolicu u kojoj se čovjek nalazi, neposredne vanjske faktore koji na njega utječu i koje on pomoću svojih osjetila može spoznati. Osnovni orijentiri subjektivnog snalaženja u prostoru jesu: lijevo - desno, ispred - iza, gore - dolje i u sredini. Sredina je mjesto na kojem se čovjek nalazi, što pokazuje i etimologija te riječi izvedene od riječi »srce«.

Vremenski faktor nešto je teže preciznije definirati. U objektivnoj stvarnosti ne postoje realije kao što su prošlost, sadašnjost i budućnost. U njoj postoji samo neprekidan niz uzajamno povezanih promjena među pojedinim elementima od kojih čovjek može neke registrirati svojim osjetilima, a druge ne, neke može predvidjeti na osnovi prethodnog iskustva, a druge ne.

Pojam vremenskog faktora kao suodnos prošlosti, sadašnjosti i budućnosti postoji samo u našoj svijesti.

Sadašnjost doživljavamo kao trenutak/trenutke usmjeravanja svijesti, svjesne pažnje na neke elemente objektivne stvarnosti, predmete, događaje.

Prošlost registriramo kao obnavljanje u svijesti proteklih doživljaja/trenutaka u kojima je već prije pažnja bila usmjerena na neke elemente objektivne stvarnosti.

Budućnost predočavamo kao nastavak promjena koje moraju uslijediti među elementima objektivne stvarnosti.

Prema tome prošlost, sadašnjost i budućnost u odnosu na objektivnu stvarnost postoje samo u našoj svijesti kao apstraktna kategorija duboko individualna za svakog pojedinca.

Koliko je vremenski faktor važan u životu čovjeka, pokazuju posebne gramatičke kategorije koje su se uz leksičko označavanje vremena razvile u raznim jezicima, a i različiti načini registracije i mjerenja toka promjena, kao sati, dani, godine, stoljeća itd. Sve promjene koje čovjekova svijest prima ili prikazuje u procesu trajanja realiziraju se u jeziku posebnim glagolskim oblikom — prezentom, kojim se označava trajanje promjena, za razliku od onih promjena čiji je proces trajanja već završen i koje se u jeziku označavaju različitim oblicima perfekta, i od onih koje još nisu nastupile, ali ih svijest prognosticira i koje se u jeziku izražavaju oblicima futura.

U nekim jezicima posebno se jezično označavaju one promjene koje u objektivnoj stvarnosti proizlaze onog trenutka kad se jezično izražavaju od ostalih promjena što ih svijest doživljava u procesu trajanja, ali nisu rezultat trenutačnih promjena u objektivnoj stvarnosti. Te jezične izražajne mogućnosti označavaju se u lingvistici kao *prava* i *neprava sadašnjost.* Uz njih se u lingvistici razlikuju i mnoge druge »jezične« sadašnjosti: aforistički prezent, futurski prezent, gnomski prezent, historijski prezent, pripovjedački prezent itd.

Što je misaoni (intelektualno-emocionalni) život pojedinca dublji, što se neko društvo nalazi na većem stupnju kulturnog i tehnološkog razvoja, vremenski faktor u njemu ima sve veću ulogu.

Promjene među elementima objektivne stvarnosti označavamo kao događaj. Događajem može biti obuhvaćen veći ili manji broj promjena, one mogu trajati nekoliko trenutaka ili dulje vremensko razdoblje. »Tačnije govoreći, naravno, ne postoji nikakav fizički događaj, već samo kontinuiran tok fizičkih zbivanja. Tendencija da opazimo takvu seriju fizičkih zbivanja kao jedan jedinstven događaj, kao epizodu sa početkom i krajem, zasniva se na činjenici da izvesna fizička zbivanja služe kao orijentiri za razlikovanje. Ono što ćemo imati kao orijentir zavisi od stvarne značajne promene u fizičkoj draži koja čini da se ista svojstva u našoj percepciji ‚ističu', a isto tako i od naše ‚mentalne orijentacije' koja odlučuje koje ćemo stvari videti kao važne.«[2]

U našoj svijesti odražavaju se ne sve promjene, već samo dio njih koje se zbivaju u objektivnoj stvarnosti, pa tako kažemo da je čovjek nekih promjena (događaja) svjestan, a drugih nije. Uz svjesnu registraciju objektivne stvarnosti postoji i tzv. podsvjesna registracija mnogih elemenata na koje čovjek u trenutku opažanja nije skrenuo posebnu pažnju, ali koji kasnije »iskrsnu u pamćenju«, tj. pri obnavljanju u pamćenju različitih opažaja i na njih, kao na elemente cjelovitog opažaja, može biti usmjerena pažnja. Čovjek kao da se prisjeća događaja i sam sebi govori: »Vidiš, i to se stvarno tamo nalazilo, i to se stvarno dogodilo, samo ja na to nisam (do sada) obratio pažnju.

Čovjek se u situaciji orijentira na taj način da svoju pažnju (svjesnu aktivnost) usmjerava na pojedine elemente objektivne stvarnosti: pokretne i nepokretne predmete, proučava odnose i slijedi za izmjenama među njima. Naša svijest registrira objektivnu stvarnost kroz četiri osnovne logičke kategorije (parametra):

1. raspoznaje pojedine predmete (sunce, drvo, kuća, cesta, Meri, ja);
2. uočava njihov smještaj u prostoru: položaj, mjesto, suodnos (iznad, nedaleko, na cesti, kraj kuće);
3. zapaža različite oznake/svojstva pojedinih predmeta kao elemente razlikovanja od ostalih sličnih predmeta (visok, nov, otvoren);
4. bilježi različite promjene koje nastaju s predmetima i među predmetima (sija, šumi, dolazi, približava se);

Te kategorije nalaze svoj globalni odraz u jeziku u podjeli leksika na imenice kojima se označavaju predmeti, na adverbe kojima se označavaju različiti odnosi među predmetima, na pridjeve kojima se označavaju radnje i zbivanja.[3]

Orijentacija u situaciji realizira se orijentacijom prema predmetima i pojavama realne stvarnosti, tj. našim stavom i ponašanjem u kontaktu s tim predmetima i pojavama. Orijentaciju prema predmetima uvjetuju: prethodno iskustvo, ocjena trenutačnog stanja i predviđanje mogućeg ponašanja:

— prethodno iskustvo — percepcija pojedinih predmeta nikada nije potpuno lišena prethodnih asocijacija, poznavanje predmeta, pozitivnih i negativnih iskustava, ugodnih i neugodnih osjećaja vezanih uz predmet ili pojam o predmetu, uz pojavu ili njoj slične pojave. Percepcija lijepog psa vučjaka različita je u čovjeka koji voli pse, bavi se njima i ima kod kuće isto tako lijepog i dobrog vučjaka i u čovjeka kojeg je sličan pas nedavno ugrizao;

[2] D. Kreč, R. Kračfild, »Elementi psihologije«, Beograd, 1969, str. 27.

[3] Riječ *predmet* upotrebljava se ovdje u najširem značenju i označava svaku stvar i živo biće koje čovjek može svojim osjetilima opaziti. (U gramatici *predmet* je svaka imenica i svaka supstantivizirana riječ, tj. svaka riječ za koju se može pitati *tko—što*.)

percepcija neuglednog, ali rijetkog grma različita je u botaničara i u čovjeka koji u njemu osim vanjskog izgleda ne vidi ništa drugo;

— ocjena trenutačnog stanja/sigurnosti u momentu zapažanja — čovjek uvijek prosuđuje je li neki predmet za njega u konkretnom slučaju opasan ili nije, da li mu je susret s njim ugodan ili neugodan; lav u kavezu drukčije izgleda od istog lava na slobodi, požar u neposrednoj blizini od udaljenog požara;

— predviđanje mogućeg ponašanja — opća percepcija predmeta ili pojave uvijek je opterećena s više ili manje svjesnim prognosticiranjem budućeg ponašanja predmeta ili pojave i predviđanjem mogućih posljedica na sigurnost osobe; može li, na primjer, neobičan grm svojim bodljama poderati hlače, ili će botaničar postati poznat ako otkrije njegovu rasprostranjenost u tom kraju, da li će crni oblak donijeti kišu kao i prošli put, ili će kiša ovog puta proći mimo.

Određena ocjena predmeta objektivne stvarnosti od strane pojedinca zapravo i čini konkretnu situaciju specifičnom za svakog čovjeka posebno.

Uzevši sve to u obzir, situaciju možemo zamisliti i kao obraćanje pažnje na neke detalje objektivne stvarnosti i zauzimanje određenog stava (svjesno ili nesvjesno) prema njima. Odgovara li situacija očekivanim uvjetima, mi se pridržavamo određenog standarda, ponašamo se normalno, tipično za konkretnu situaciju. Situacije koje uvjetuju normalno, očekivano ponašanje zovemo *standardnim situacijama.*[4]

Ako u odnosu na nametnute faktore nastaju nejasnoće, neslaganje, nesnalaženje, suprotnosti s očekivanim, kažemo da se za pojedinca u konkretnoj situaciji pojavljuju različiti problemi, a takvu situaciju nazivamo *problemskom situacijom.* Problemska situacija ne samo izaziva spontanu reakciju, već i potiče čovjeka na svjesnu aktivnost, stvara motive i ciljeve svjesne aktivnosti: spoznajne, misaone, govorne i fizičke.[5]

Ako je čovjekova pažnja usmjerena na njegovu okolicu i na događaje oko njega, govorimo da se on nalazi u *realnoj situaciji.* Ali čovjek se može prisjećati prošlih doživljaja, može obnavljati u svijesti situacije u kojima bi se mogao naći u budućnosti da je to dozvolio slijed okolnosti. Takve situacije nazivamo *zamišljenim situacijama.*

U zamišljenoj situaciji čovjek može više ili manje koncentrirati svoju pažnju na neke činjenice, detalje, probleme, rješavanje problema, i tako se više ili manje isključiti iz realne situacije. On isto tako može podijeliti svoju pažnju na realnu i zamišljenu situaciju i, prateći zbivanja u svojoj okolici,

---

[4] U nastavnoj praksi iz praktičnih razloga udružujemo različite situacije (najčešće standardne) po zajedničkom cilju ili mjestu u dulji ili kraći slijed događaja. Takav slijed događaja prezentira se obično grafičkim tekstom koji zovemo *štivo.* Štiva se u nastavi jezika raspoređuju tematski.

[5] »Čovek, dakle, mora da se stara o hrani, skloništu i bezbednosti i mora da zadovolji mnoštvo drugih potreba i aspiracija. Da bi to postigao, on mora (da se adaptivno ponaša M. S.) da rešava probleme, da uči, pamti, misli i stiče veštine ... Adaptivno ponašanje obuhvaća stvaralačko rešavanje problema i učenje ... Stvaralačko rešavanje problema sastoji se u adaptivnom ponašanju pri čemu osoba koja pokušava da reši postavljeni problem stvara nešto novo i originalno ... Mi smo našli da postoje tri osnovna činioca rešavanja problema: 1. priroda problema, okolnosti pod kojima je problem dat ... 2. priroda ranije stečenog znanja jedne osobe ... 3. struktura ličnosti onoga koji problem rešava ... Svako adaptivno ponašanje nije stvaralačko. Mnogi problemi koje treba da rešimo u našem svakodnevnom životu ne traže ništa drugo nego reprodukovanje onoga što smo ranije naučili da radimo. Ovde se bavimo učenjem, vitalno važnim procesima kao što su stvaranje navika, pamćenje, sticanje veština itd.« D. Kreč, R. Kračfild, Ib., str. 8—10.

dalje zadržati u svijesti zamišljenu situaciju, slijediti tok nekih prošlih ili budućih događaja.

»Štaviše, zahvaljujući velikoj složenosti čovekovih mentalnih procesa, jedna osoba može istovremeno da bude u nekoliko međusobno podudarnih situacija. Čovek kome se lice zacrvenilo, može biti, ponovo doživljava jedan prošli doživljaj, ali on u isto vreme nastavlja da bude svestan, u izvesnoj meri, svoje neposredne objektivne sredine. Dok reminiscira, on još uvek u izvesnoj meri obraća pažnju na mašinu na kojoj radi, i još uvek jednim uhom pazi na razgovor svojih kolega — radnika.

Obično jedna od nekoliko istovremenih situacija trenutno je najistaknutija i privlači veću pažnju, to jest predstavlja »figuru« na »pozadini« drugih. Ali, postoji isto tako i brzo pomeranje, pri čemu je sada jedna nova situacija istaknutija nego ona prethodna. Naravno, postoji i interakcija između tih istovremenih situacija. Svaka od njih pomaže da se ona druga uobliči i izmeni. Napola opažen podrugljiv ton konverzacije kolega — radnika uklapa se i pojačava prošlu neprijatnu situaciju koje se čovek sada priseća; osećanje srama koje ta situacija izaziva dovodi do toga da mu sada ruke drhte dok radi mašinom.«[6]

U tom primjeru što ga navodi D. Krech vidimo kako zamišljena situacija može utjecati na ponašanje osobe u realnoj situaciji. Ali ako je pažnja osobe podijeljena na dva predmeta ili događaja, kao kod spomenutog radnika koji jednim okom prati rad stroja, a drugim uhom prisluškuje razgovor svojih kolega, mi ne govorimo o dvije realne situacije u kojima se on istovremeno nalazi, već o jednoj, nazovimo je složenoj situaciji, koja zahtijeva koncentraciju njegove pažnje na dvije vrste različitih aktivnosti što protječu nezavisno jedna od druge i koje su istovremeno na određeni način odražene u njegovoj svijesti.

Koncentracija pažnje na dva predmeta običan je slučaj u životu čovjeka. U realnim situacijama koje ne zahtijevaju posebnu koncentraciju pažnje čovjek obično još jednom u svijesti proživljava prethodne događaje, često su mu misli zaokupljene sagledavanjem, rješavanjem problema koje nije uspio riješiti u prethodnoj realnoj situaciji ili koji ga čekaju u budućnosti. Tako će, dok čekaju tramvaj, misli profesora kemije još uvijek biti u njegovu kabinetu zabavljene različitim spojevima, epruvetama i kombinacijama koje je u posljednjem pokusu uspio izvesti, a domaćica će, gledajući na sat, razmišljati kako će pripremajući ručak nadoknaditi vrijeme što ga sada gubi čekajući tramvaj. U normalnim prilikama čovjek nije nikada toliko zaokupljen svojim mislima da bi izgubio orijentaciju u realnoj situaciji, jer bi tada profesor, na primjer, mogao propustiti tramvaj, a domaćica krenuti u suprotnom smjeru, tj. ponašati se suprotno od očekivanog, tj. abnormalno. Jedino ako je doživio teški duševni potres, čovjek može zaboraviti sve oko sebe, stvarnost koja ga okružuje i situaciju u kojoj se nalazi.

Sadržaj svoje svijesti, tj. sveukupnih psihičkih procesa, čovjek je sposoban da verbalno, tj. govorom, prenese drugim ljudima. Ako se u blizini nalazi druga osoba, čovjek je govorom može upozoriti na opasnost koja joj prijeti, zamoliti da mu pomogne u obavljanju neke radnje, obavijestiti gdje se nalaze predmeti koji je interesiraju itd. Saopćavajući to drugoj osobi, čovjek to radi s namjerom da upozorena osoba poduzme određene korake kako bi izbjegla opasnost, da mu pomogne u radu, da se snabdije predmetima koji je interesiraju, tj. on govori s namjerom da utječe na ponašanje osobe kojoj se obraća. Prema tome govor je verbalni način izražavanja misli i osjećaja, tj. pomoću

[6] D. Kreč, R. Kračfild, Ib., str. 221—222.

jezičnih sredstava s namjerom da se utječe na nečije ponašanje. Čije? — možda druge osobe, životinje koja čovjeka razumije, neke natprirodne sile, božanstva, tajanstvenog predmeta, ne svoje vlastito (npr. kada govorimo da izbjegnemo strah ili pjevušimo da odstranimo brigu koja nas tišti, ili govorimo jer u tome uživamo) itd.

U određenoj situaciji čovjek osjeća da ne može sam izvršiti neku radnju, rađa se misao o pomoći i on poziva u pomoć blisku osobu. Taj se proces može predočiti na slijedeći način:

SVIJEST	MISAO	GOVORNI PROCES	TEKST
spoznaja problema	formiranje misli o pomoći	verbalizacija misli	jezičnim sredstvima formulirana misao

Govorni proces je intelektualna aktivnost i kao takav sastoji se od tri faze, kao i ostale vrste intelektualne aktivnosti:

— govorne namjere — misaone intencije da se misao saopći govorom;
— govornog postupka — izbora odgovarajućih fonetskih, leksičkih i gramatičkih sredstava, popratne mimike i njihova izraza;
— praćenja govornog učinka — procjene (kontrole) rezultata govorne aktivnosti i stupnja utjecaja postignutog govorom.

Produkt govorne aktivnosti je *tekst*. Tekst je svaka misao formulirana jezičnim sredstvima. Prema načinu izražavanja misli razlikujemo glasovni i grafički tekst. Tekst se može sastojati od jedne riječi, izreke, diskursa, štiva i od čitave knjige.

Govor prati razvoj čovjeka od prvih koraka njegova pretvaranja u svjesno, razumno biće. Poznati sovjetski psiholog A. Lurija misli da su prve riječi u dalekim etapama prethistorije, nastajući u radnom procesu, dobivale svoje značenje samo u konkretnoj radnoj situaciji — riječima se označavala čitava situacija. Tako riječ »ah«, npr. grupi ljudi koji podižu deblo mogla je označavati ili »oprezno« ili »podigni više« ili »ho-ruk« ili nešto slično. Takvo značenje riječi, kada riječ označava čitavu situaciju, Lurija naziva *simpraktičnim značenjem*. Simpraktično značenje riječi moglo se mijenjati od situacije do situacije, a postajalo je jasno uz pomoć geste, intonacije i čitave situacije.[7]

Govoreći o nekim narodima na niskom stupnju kulturnog razvitka, poljski antropolog B. Malinowski u jednom prikazu piše da je govor tih naroda teško razumjeti bez poznavanja situacije u kojoj je on nastao. U tami, kada se ne može vidjeti situacija i geste, ali i ako je riječ lišena intonacije, nemoguće je razumjeti o čemu ti ljudi govore.

Čitav dalji razvoj jezika Lurija vidi kao emancipaciju riječi od prakse, od radne aktivnosti, kao osamostaljenje govora u zasebnu aktivnost. Taj put emancipacije riječi može se nazvati prijelazom na jezik kao sistem znakova međusobno povezanih po značenju, koje je moguće razumjeti i ne poznavajući situaciju. Postajući element sitema, riječ usvaja određenu morfologiju, npr. imenica dobiva određene sufikse koji uvjetuju njeno predmetno značenje,

[7] А. Р. Лурия, »Язык и сознание«, Москва, 1979, стр. 32.

prestaje označavati situaciju, postaje samostalna i nezavisna od svoga simpraktičkog značenja. »Društvenim razvojem jezik postaje glavno oruđe ljudske spoznaje zahvaljujući kojemu se čovjek mogao izdići iznad osjetilne spoznaje, izdvojiti posebne oznake, formirati opće zakonitosti ili kategorije. Možemo reći da u čovjeka, kad ne bi imao rad i jezik, ne bi bilo ni apstraktnog, *kategorijalnog* mišljenja.«[8]

Govor kao sastavni dio ljudske djelatnosti omogućuje čovjeku da dublje spoznaje svijet koji ga okružuje i ljude koji u tom svijetu žive, da tješnje kontaktira s njima u zajedničkom radu, usmjerava njihovu aktivnost u željenom pravcu, utječe na njihovo ponašanje.

I kada govorimo o govoru kao sredstvu utjecaja na čije ponašanje, tada u prvom redu mislimo o utjecaju govoritelja na ponašanje ljudi u njegovoj okolini, na osobe kojima se on direktno ili indirektno obraća. Verbalno obraćanje nazivamo obično komunikacijom ili govornom komunikacijom. U Simeona je riječ »komunikacija« protumačena kao: sporazumijevanje, općenje, saobraćaj; saopćenje, priopćenje; davanje ili davanje i primanje informacija, signala ili vijesti govorom, znakovima, gestama itd.

U svakodnevnom životu čovjek je obasut različitom informacijom o prirodi koja ga okružuje, potrebama organizma, potrebnim aktivnostima koje mu omogućavaju biološko održavanje i određuju odnos prema drugim osobama od kojih zavisi njegova egzistencija i društveni položaj. Informaciju od drugih osoba čovjek prima preko svih osjetila, prije svega vizualnim i akustičkim signalima, različitim glasovima i drugim zvukovima, pjesmom, muzikom, mimikom, gestama, pokretima tijela, plesom, upozoravanjem na predmete, prikazivanjem predmeta crtežima i slikama, darivanjem, druženjem, pomoći u radu itd. Pojedini akustički i vizualni signali razvili su se, kao što smo vidjeli, u čitave sisteme, među kojima jezični sistem čini najrazvijeniji i najpotpuniji sistem komunikacije i prijenosa informacije.

Komunikacijski karakter jezika kao sredstva općenja među ljudima, kao sredstva saopćavanja i izmjene misli i osjećaja između govoritelja i sugovoritelja ne možemo ni zamisliti bez njegova pragmatičkog karaktera, bez vršenja utjecaja na ponašanje, na reguliranje međusobnih odnosa i međusobnog ophođenja između osoba koje se njime služe.[9] Govoritelj utječe govorom na ponašanje sugovoritelja, na slijed njegovih misli i razvoj osjećaja, bez obzira na to koliko on to želi ili ne želi, koliko je toga svjestan ili nije. Naime, govoritelj može svjesno, namjerno uputiti svoje riječi sugovoritelju time da u njega izazove određeno ponašanje, ili uopće bez te namjere samim načinom govora utjecati na ponašanje sugovoritelja.

Motiv za govornu aktivnost stvara problemska situacija i aktivnost koja motivira govorni akt. Možemo zamisliti situacije u kojima postoji samo sklad, mir i red, idealni uvjeti za život i rad, za razvoj čovjeka, u kojima pojedinac ne osjeća nikakvu potrebu, ni psihičku ni fizičku, ili, bolje rečeno, u kojima se sve želje i potrebe čim nastanu same od sebe rješavaju i ispunjavaju. Takve idealne situacije kao i čarobni štapići kojima se želje i potrebe odmah ispu-

---

[8] А. Р. Лурия, »Язык и сознание«, Москва, 1979, стр. 25.

[9] *pragmatički* — tj. takav koji utječe na ponašanje i na osnovi određenog utjecanja regulira ponašanje. Vidi kod Simeona: »Pragmatika obuhvaća proučavanje komunikativnih sredstava s obzirom na čovjeka: što se događa s čovjekom kad daje i prima saopćenja, o čemu zavisi oblik komuniciranja načelno i konkretno (u danoj prilici); u kojoj mjeri tip kulture uvjetuje komunikativnu formu.«

njavaju postoje samo u bajkama, ali ne i u realnom životu. U realnom životu čovjek je suočen s različitim neslaganjima, poremećajima, neugodnostima, neugodnim osjećajima, pomanjkanjima itd. koji u njemu izazivaju potrebu da se na neki način uklone ili s ugodnim stvarima koje u njemu izazivaju želju da ih posjeduje, da se susreće sa simpatičnim osobama i željom da im se približi, s ugodnim događajima i željom da u njima i sam sudjeluje.

Pomanjkanja, nedostaci a i ugodne stvari i događaji stvaraju različite zahtjeve i probleme, pokreću čovjeka na aktivnost, on sebi postavlja cilj: zadovoljiti potrebe, ostvariti želje.[10] Prema tome aktivnost je obično motivirana različitim željama i potrebama. Što su želje i potrebe veće, i motiviranost za određenu aktivnost je veća. Prema Krechu sve ljudske motive možemo sagledati u službi četiri opća cilja:

— održavanje u životu;
— težnja za sigurnošću;
— uživanje;
— doživljavanje promjena i novosti.[11]

»Čovek ne opaža samo ciljeve; on opaža i puteve koji do njih dovode. Kako će se jedan put opaziti od celokupne situacije. Na osnovu ranijeg iskustva čovek stvara *kognitivne mape* svoje sredine, koje mu kazuju što čemu vodi, kako se odavde stigne tamo. Puteve može da opazi kao jasne ili nejasne, kratke ili duge, lake ili teške. Može da ih opazi kao sastavljene od mnogih sukcesivnih delova ili *koraka,* ili kao sastavljene od malog broja sukcesivnih delova...

Veoma važna pojava je javljanje potciljeva (međuciljeva). Put do cilja često se opaža kao sastavljen od izvesnog broja delova; svaki taj deo predstavlja poseban potcilj (međucilj) koji se mora ostvariti da bi se došlo do krajnjeg cilja. Ti potciljevi dobijaju mnoge opažajne karakteristike samih ciljeva; oni postaju atraktivni, za njima se teži, a njihovo ostvarenje pruža zadovoljstvo. U stvari oni ponekad postaju cilj za sebe, nezavisno od ciljeva kojima su prvobitno služili...« (npr. školske ocjene).[12]

Prema tome i govor, govornu aktivnost (u sklopu neke druge intelektualne ili instinktivne aktivnosti) treba smatrati jednim od putova, načina da se utjecajem na ponašanje osoba kojima se govoritelj obraća zadovolje potrebe i realiziraju želje govoritelja, ostvare neposredni ciljevi konkretne aktivnosti u sklopu općih ciljeva u životu, težnje za sigurnošću, uživanja i doživljavanja promjena i novosti.

Govorna namjera. Govoritelj smatra da je cilj govora postignut kada se realizira ono što sadržava govorna namjera. Problemska situacija uvjetuje motive, ciljeve i sadržaj svake aktivnosti, a također motive, ciljeve i sadržaj govornog procesa kao dijela te aktivnosti. Ciljevi govornog procesa konkretiziraju se u govornoj namjeri i realiziraju u govornom postupku, oni određuju oblik i način protjecanja govornog procesa.

---

[10] »Da bi bila motivisana, osoba mora najpre da oseti da je nužno da ukloni, ublaži ili popravi postojeće stanje. Takvo osećanje nužnosti naziva se potrebom... (Želje su aktivnosti koje) mogu pružiti zadovoljstvo, zadovoljenje, »užitak«. On (čovjek) ove ne opaža kao da nastaju iz stanja neugodnosti, pomanjkanja ili poremećenja, kao što je to slučaj s potrebama... Da grubo kažemo, želje su upravljene zadovoljstvu, a potrebe izbegavanju bola, pri čemu termine »zadovoljstvo« i »bol« upotrebljavamo u najširem mogućem smislu.« D. Kreč, R. Kračfild, Ib., str. 223—224.

[11] D. Kreč, R. Kračfild, Ib., str. 7.

[12] D. Kreč, R. Kračfild, Ib., str. 226.

Ako čovjek ocjenjuje da sam može riješiti problem pred kojim se nalazi, on će, ako pretpostavimo normalno ponašanje, predvidjeti cilj, izraditi plan rješenja problema i pristupiti njegovoj realizaciji, a ako ne može sam, zatražit će pomoć od osobe koja mu je može pružiti. Obratit će joj se govorom, a sa svrhom da je uključi u aktivnost koja će omogućiti rješenje problema. Govor čovjeka sastavni je dio njegove aktivnosti, uključuje se u cjelokupnu djelatnost čovjeka i usmjeren je istom cilju: što uspješnijem rješenju problema pred kojim se nalazi, svakako uz pomoć osobe kojoj se obraća.

Motiv i cilj govorne aktivnosti sagledavamo na dvostrukom planu, na planu općih motiva i ciljeva cjelokupne aktivnosti u koju je govorna aktivnost uključena i na planu određenog »koraka«, dijela aktivnosti u kojem se govorna aktivnost vrši.

Stoga prvom fazom govornog procesa smatramo govornu namjeru ili intenciju da se misao saopći govorom. Misao u tom kontekstu ne kao čisti produkt misaone aktivnosti, kao rezultat misaonih operacija pomoću različitih spoznajnih postupaka, već kao splet svih racionalnih, voljnih i emotivnih htijenja, nastalih na osnovi problemske situacije, potaknutih određenim motivom, pobuđenih potrebom i protkánih željom, usmjerenih u određenom pravcu, misao koja u određenom stupnju već planira način utjecanja na slušatelja i prognozira njegovu reakciju, tj. obuhvaća kompletan govorni akt i sagledava njegovo mjesto u konkretnoj fazi aktivnosti.

Govorni postupak. Govorni postupak je izbor i realizacija najoptimalnijeg načina govornog ponašanja u konkretnoj situaciji radi ostvarivanja postavljenog cilja. Govorni postupak, kao druga faza govornog procesa, sastoji se od:

a) izbora jezičnih sredstava:
   — fonetskih
   — leksičko-gramatičkih;
b) izbora izvanjezičnih sredstava;
c) govornog izraza — materijalizacije više spomenutih sredstava kroz govorni iskaz.

Govorni postupak uvjetuju pogodni ili nepogodni uvjeti za uspostavljanje i održavanje govornog kontakta (blizina, udaljenost, šumovi, vremenski uvjeti), osobni i društveni odnosi između govoritelja i sugovoritelja i ostalih osoba, fiziološko stanje, karakter i momentalno raspoloženje govoritelja, spol, dob, stupanj obrazovanja i kulture osoba koje sudjeluju u govornom aktu.

Osobni odnosi mogu ovisiti o prijateljstvu, simpatiji, ljubavi, slozi, uzajamnom shvaćanju, istovjetnosti misli, korektnim odnosima, zlonamjernosti, mržnji, neprijateljstvu među sudionicima govora. Osobni odnosi ovise i o karakteru pojedinaca. Neki su ljudi odlučni, vlastoljubivi, samovoljni, vole zapovijedati, a drugi imaju popustljiv, prilagodljiv karakter, blagi su, neotporni, lako se pokoravaju i slušaju tuđe naredbe.

Društveni odnosi mogu biti uvjetovani različitim društvenim položajem sudionika u govoru (članovi istog kolektiva, radnik, poslodavac), vrstom radne djelatnosti (ribar, zidar, fizički radnik, intelektualni radnik), stupnjem kulture — u nacionalnim granicama i razlikom kulture — u međunacionalnim parametrima itd.

Osobni i društveni odnosi uvijek se kreću u određenim granicama ponašanja koje su prihvaćene u određenoj društvenoj sredini. Tako jedan te isti govorni postupak koji je običan u jednoj sredini može izazvati zgražanje u nekoj drugoj sredini.

Govorni postupak zavisi i od stupnja zainteresiranosti pojedinca za neki predmet ili radnju. Drugačije će formulirati svoj govor osoba koja je životno zainteresirana da svojim govorom utječe na određenu situaciju od osobe kojoj je potpuno svejedno da li će njen govor izvršiti neki utjecaj na određenu situaciju ili neće.

Imajući to na umu, često je moguće prognozirati govorni postupak pojedinih osoba: vlastoljubljivi ljudi, vični naređivanju, drugačije će se ponašati u pojedinim situacijama od neodlučnih osoba, ljudi blaga karaktera. Dok će prvi radije zahtijevati, naređivati, drugi će savjetovati, moliti itd. Dok će ljudi kojima je stalo da govorom utječu na nečiji stav, neku situaciju detaljno obrazlagati svoje stajalište; govor drugih, kojima do toga nije stalo, bit će jednostavan i kratak. Za prognoziranje govornog postupka potrebno je znati: tko govori, komu govori, što govori, s kakvom namjerom govori, u kakvoj situaciji govori, kako se odnosi prema onome komu govori, kakvi su odnosi sugovoritelja prema onome tko govori.

Govorni se postupak realizira kombinacijom, izborom i izgovorom fonetskih i leksičko-gramatičkih izražajnih sredstava.

Fonetska izražajna sredstva su različiti glasovi, jačina i boja glasa, dizanje i spuštanje tona, duljina, kratkoća, oštrina i odsječenost izgovora pojedinih glasova, riječi i izgovorenih cjelina, napregnutost i labavost (intenzitet) govornih organa, tempo, ritam i pauzacija.

Bitna crta izgovora je dikcija, tj. sposobnost i umješnost govoritelja da se koristi fonetskim izražajnim sredstvima, da pravilno formulira akcenatske cjeline i jasno izgovara izgovorne cjeline i izreke. Pravilan se izgovor propisuje ortoepskim pravilima koja su za svaki jezik različita.

»Svrha je ortoepije postići izjednačenje (ili potpuniju jednakost) izgovora književnog jezika na temelju normi koje su se potpuno izgradile i učvrstile u toku historijskog razvitka književnog jezika.. ortoepija daje individualne norme za razne slučajeve te izabire između postojećih varijanata izgovora ono što je najpravilnije i najbolje (po svojoj starini, izvornosti, najvećoj proširenosti te po svojoj dosljednosti i sustavnosti, a ujedno i po svojemu podudaranju s tendencijama budućeg razvitka).«[13]

Leksičko-gramatička izražajna sredstva su pojedine riječi, leksičke jedinice, sveze, funkcionalne jedinice, izreke, rečenice i nadrečenična jedinstva. Pravilnu upotrebu riječi i gramatičkih struktura obrađuje leksikologija i gramatika određenog jezika. Leksikologija proučava leksičko značenje pojedinih riječi, upotrebu riječi u različitim situacijama i govorima, različita značenja riječi, višeznačnost i metaforičnost, odnos leksičkog i gramatičkog značenja riječi itd. Gramatika izlaže norme i pravila upotrebe pojedinih oblika i struktura.

Uz izbor fonetskih i leksičko-gramatičkih, tj. jezičnih sredstava u govornom postupku govoritelj bira i različita nejezična sredstva koja također ulaze u govorni proces i čine njegov sastavni dio. To su:

[13] R. Simeon »Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva« I, Zagreb, 1969.

— neartikulirani glasovi;
— mimika i gestikulacija;
— upućivanje na predmete.[14]

Uz leksičke jedinice koje u svakom jeziku imaju točno određeno značenje i normiran izgovor u govoru se upotrebljavaju pojedini artikulirani i neartikulirani glasovi, grupe glasova, različiti krikovi, uzdasi, uzvici itd. koji samo u konkretnoj situaciji poprimaju određeno značenje i više su izraz emocionalnog stanja govoritelja nego jezična oznaka elemenata objektivne stvarnosti.

Pod mimikom i gestikulacijom podrazumijevamo različite pokrete tijela, ruku i glave koji prate govor i skupa s glasovnom realizacijom pridaju govoru određeno značenje. Mimika obuhvaća različite pokrete mišića lica, očiju i usta, različite poglede, treperenje očima, širenje i sužavanje očiju, žmirenje, dizanje i spuštanje obrva, osmijeh, namigivanje, različite pokrete usana, nozdrva i vilice, a gestikulacija različite pokrete glave, tijela, ramena, prsiju, ruku, prstiju, laktova, koljena, nogu itd.[15]

Leksičke i funkcionalne jedinice nerijetko se u govoru zamjenjuju i upućivanjem na samu situaciju, predmete i pojave, što čini jedan od dva osnovna razloga eliptičnosti govornog akta, tako npr. mjesto rečenica »Pročitaj ovo pismo«, »Napij se mlijeka!« govoritelj može pružiti sugovoritelju pismo ili čašu mlijeka i reći »Pročitaj!« ili »Evo pisma« ili »Napij se!« ili »Mlijeko« i sl. U takvim se slučajevima često uz upućivanje na predmet upotrebljavaju i pokazne zamjenice i prilozi koji uz funkciju upućivanja ukazuju i na suodnos sudionika u govornom procesu.

Nejezični elementi koji često zamjenjuju pojedine riječi, funkcionalne jedinice i dijelove izreke sastavni su dijelovi govornog procesa, oni dopunjuju jezična sredstva i proširuju izražajne mogućnosti govornog akta.

Govor koji je uvjetovan konkretnom situacijom, te se uz fonetska i leksička sredstva više ili manje realizira i upućivanjem na pojedine predmete katkada se naziva i situativnim govorom. Situativnost označava vezanost govora uz određenu situaciju, što govoritelju omogućava ekonomičnost govornih sredstava, sažetost i eliptičnost. Situativnost govora omogućuje sugovoritelju da iz situacije i eliptičnih rečenica potpuno shvati i razumije misao govoritelja. Ne smijemo zaboraviti ni to da je svaki govor u određenoj mjeri

---

[14] »Mi prije svega opažamo da su artikulirane riječi samo jedan dio jezičnog izraza u etapi same artikulirane riječi. Bezbrojne varijacije intonacije (tona), intenziteta, mimike i pokreta uopće stalno su prisutne pri artikuliranom govoru, i to ne kao neki dodatak, nego kao aktivan elemenat jezičnog izraza.« P. Guberina »Zvuk i pokret u jeziku«, Zagreb, 1952, str. 32.

[15] »Proučavanje geste u njenim odnosima s govornim izrazom označilo je početak nove znanosti kinesike ili kinesiologije. Možemo promatrati dvije vrste gesta koje imaju značenje u komunikaciji »namjerne geste« i »automatske geste«. Samo prve imaju lingvističku i paralingvističku vrijednost, a druge imaju više psihološko ili psihopatološko značenje.

Namjerne geste upotrebljava govornik da bi pojačao ili upotpunio usmene simbole. Neke su geste općenito razumljive ako teže vizualizaciji ili simboliziranju pojmova koji su bar potencijalno prisutni u pameti bilo kojeg čovjeka. Većina paralingvističkih gesta povezana je s temperamentom, s načinom života, s kulturom (u antropološkom smislu) naroda, ili predstavlja tip individualnih osobina koje su svojstvene pojedinom govorniku. Nadalje, njihova učestalost, mnogobrojnost i različitost mogu označavati određenju socijalnu, nacionalnu ili čak i rasnu pripadnost. Kad su jednom geste organizirane u sustav, mogu bar djelomično imati iste funkcije kao i govor...

Automatske geste, naprotiv, imaju posve osobno obilježje i predstavljaju spontano izražavanje nesvjesnih osjećaja ili nekontroliranih psihičkih stanja. Takve su geste tikovi, instinktivne grimase, neki ritualni pokreti i slično izražavanje pokretima tijela koji nisu posebno motivirani.« R. Titone »Primijenjena psiholingvistika«, Zagreb, 1977, str. 40.

situativan, samo što je situativnost u grafičkim tekstovima izražena posredno, opisno, što i čini glavnu razliku između grafičkog i govornog teksta.

Govorni izraz. Jezična i izvanjezična sredstva materijaliziraju se kroz govorni izraz. Govorni izraz predstavlja jedinstvo artikulacijsko-auditivne aktivnosti govoritelja kao glasovne manifestacije govornog izraza u kojoj se izreka, formulirana u jedan od četiri osnovna komunikacijska načina izražavanja misli pomoću izjavne, upitne, zapovjedne ili usklične intonacije, popraćena mimikom i gestikulacijom izgovara odabranim fonetskim sredstvima, karakterističnim za svaki od tih načina posebno i primijenjenih konkretnoj situaciji.

Već u govornoj namjeri, inicijalnoj fazi da svoju misao prenese govorom, govoritelj oblikuje misao u jedan od četiri osnovna komunikativna obrasca prenošenja misli jezičnim putem: u iskaz, pitanje, zapovijed, uzvik.

Kroz iskazni obrazac daje se informacija, komentar, odgovor o predmetima, osobama, mjestu, obliku, boji, količini, veličini, osobinama, karakteristikama, pripadnosti, sličnostima, razlikama, o zbivanju, stanju, događajima (cilju, početku, trajanju, završetku), načinu protjecanja, uzrocima i (mogućim) posljedicama, dodatnim detaljima, izražava se zapovijed, zabrana, pozdrav, čestitka, poziv, molba, želja, namjera, iskazuje se mogućnost, sumnja, spremnost, čuđenje, odlučnost, naklonost, ljubaznost, ironija, tuga, žalost, strah, mržnja.

Upitnim obrascem izražava se pitanje, traženje informacije o svim navedenim manifestacijama objektivne stvarnosti.

Zapovjednim obrascem iskazuje se zapovijed, čestitka, zdravica, pozdrav, zahtjev, zabrana, dozvola, prijetnja, suprotstavljanje, nagovaranje, molba, želja, savjet, opomena, nada, spremnost, odlučnost, mogućnost, namjera, vjerojatnost, poziv itd.

Uskličnim obrascem izražava se ljubav, nježnost, ljubaznost, želja, naklonost, čuđenje, sumnja, nedoumica, nesigurnost, žalost, tuga, ironija, prezir, strah, mržnja, bijes itd.[16]

Iako se komunikativni obrazac bira nesvjesno (automatski), on se već u samoj govornoj namjeri formulira po strogo određenim psihološkim i jezičnim pravilima. Izbor obrasca zavisi i od individualnog iskustva govoritelja i od orijentacije na sugovoritelja, i od tematike i dubine spoznaje situacije i želje da se informacija prenese na intelektualnom, emocionalnom ili intelektualno-emocionalnom planu, a nije svejedno ni na koji će se način realizirati govorna namjera, glasovno ili grafički, jer svaki od tih načina realizacije govornog akta ima svoje specifičnosti koje govoritelja vežu već pri samoj govornoj namjeri.

Misao se u procesu verbalizacije precizira, dorađuje i finalizira, uvijek u vezi s konkretnom situacijom, dubinom sagledavanja situacije od strane govoritelja i sposobnošću izražavanja misli u zavisnosti od jezične kulture govoritelja. U fazi realizacije govoritelj bira u dugotrajnom pamćenju između

[16] V. Artjomov svrstava komunikativne oblike govornog postupka u četiri grupe prema spoznajnim, emocionalnim i željnim motivima: 1. *spoznajni plan:* saopćenje, izjava, obavijest, raport, objašnjenje, tumačenje, komentar; 2. *emocionalni plan:* prigovor, optužba, ukor, podsmjehivanje, izrugivanje, kompliment, osuda; 3. *voljno-poticajni* plan: naredba, zapovijed, odluka, zahtjev, molba, nalog; 4. *mješoviti utjecaji:* savjet, preporuka, uputa, direktiva, prijedlog, ponuda. В. А. Артемов »Психология обучения иностранным языкам«, Москва, 1969, стр. 60.

različitih glasovnih izražajnih sredstava, leksičkih jedinica i gramatičkih struktura one koje najtočnije mogu izraziti formuliranu misao, svrstava ih u funkcionalne kalupe i realizira kao funkcionalne jedinice i izreke. Pri tome do izražaja dolazi čitavo jezično i izvanjezično iskustvo čovjeka, njegov osjećaj za jezik, njegov glasovni potencijal, fonetska kultura, poznavanje leksičkih jedinica, uvjeta i pravila tvorbe jezičnih struktura i govornih modela, primjerenost upotrebe različitih neartikuliranih glasova, mimike, gesta, ukazivanje na predmete objektivne stvarnosti itd.

U svakom razvijenom jeziku postoje paralelni jezični oblici i njihove izvanjezične dopune kojima se može različito izraziti ista misao. Efekt tih sredstava je najoptimalniji kada su ona podjednako poznata i govoritelju i sugovoritelju. Iz svog jezičnog fundusa govoritelj bira ona sredstva koja će najadekvatnije odraziti njegovo stajalište i raspoređuje ih tako da najekonomičnije i najoptimalnije realizira govornu namjeru i ostvari cilj radi kojeg se provodi govorni akt.

Ako je u tome uspio, kažemo da govori pametno, da zna što želi reći, da se izražava kratko i sažeto, da mu svaka riječ vrijedi i sl. Ako je u govornoj realizaciji govoritelj izabrao neadekvatna jezična izražajna sredstva, neprimijenjena situaciji i govornim motivima, kažemo da se nejasno (nespretno) izražava, da nije rekao ono što je želio, da je preopširan, da se gubi nit govora, da nije dobro odvagnuo svoje riječi, da ne zna što govori, da je postigao suprotno od onoga što je želio, da sam sebi nanosi štetu svojim govorom itd.

Praćenje govornog učinka. Govorni je proces uvjetovan osobnim i društvenim odnosom govoritelja i sugovoritelja kao i motiviranošću jednoga i drugog da sudjeluju u govornom procesu. Za govorni je proces karakteristično da ga formulira govoritelj i da od te formulacije (uveliko) zavisi i reakcija — govorna i negovorna — onoga komu je govor upućen. U različitim se situacijama osobne želje i namjere govoritelja stalno isprepleću i konfrontiraju sa željama i namjerama sugovoritelja. Govoritelj se prema sugovoritelju ponaša i usmjeruje svoj govor tako da što brže i jednostavnije ostvari svoje želje i zadovolji potrebe.

Iako u dijaloškom govoru govoritelj i sugovoritelj neprestano izmjenjuju uloge, misaoni proces govoritelja teče u neprekidnom kontinuitetu formuliranja novih izreka pod utjecajem govorne i negovorne reakcije sugovoritelja, tj. ponašanja sugovoritelja. Ista poruka može biti različito protumačena od različitih sugovoritelja ili slušatelja, pa čak i od istog slušatelja u različito vrijeme i u različitim situacijama, što uveliko zavisi od različitih faktora, kao što su:

životno iskustvo sugovoritelja/slušatelja,
stupanj inteligencije i emocionalnost,
estetski pogledi i stavovi,
socijalno iskustvo, poznavanje društvenih prilika,
jezična kultura,
govorno umijeće — razvijene govorne vještine i navike,
poznavanje teme razgovora,
sposobnost snalaženja u različitim situacijama,
trenutačne želje i raspoloženja,
pozitivan ili negativan odnos prema govoritelju,

motiviranost da sluša govoritelja,
spremnost da se koncentrira i pamti govoriteljevo izlaganje,
sposobnost i motiviranost prilagođavanja govoriteljevu izrazu i načinu izlaganja misli,
sposobnost da uvidi i predvidi govornu namjeru govoritelja,
spremnost da je prihvati ili odbaci,
spremnost da verbalno ili stvarno prihvati sugerirano ponašanje,
spremnost da se prilagodi konkretnoj situaciji i određenim uvjetima,
spremnost da se prihvati tražene aktivnosti,
opće fizičko stanje kao preduvjet za fizičku aktivnost.

Sve to govoritelj ima na umu u toku formuliranja poruke, na osnovi svega toga on prati reagiranja slušatelja na poruku, njegovo ponašanje u toku govornog procesa, uživljavanje u poruku, slaganje s njom. On neprekidno registrira kako se njegova intencija ostvaruje, da li ga sugovoritelj razumije ili ne. Ako da, on i dalje nastavlja govorni proces u planiranom pravcu, ako ne, on u toku govora ocjenjuje što disonira i što treba poduzeti kako bi tok govora usmjerio prema predviđenom cilju, preformulira i dopunjuje svoje misli, mijenja govorni postupak, odabire druga jezična sredstva, preispituje svoj prijašnji odnos prema sugovoritelju, ocjenjuje i preocjenjuje sposobnosti sugovoritelja da shvati i prihvati njegovu misao, ispituje jezičnu kulturu i utjecaj trenutnog raspoloženja sugovoritelja, dubinu poznavanja situacije o kojoj se govori, potrebu unošenja dopunskih podataka da bi sugovoritelj lakše shvatio tok misli, izveo odgovarajuće zaključke, donio sudove i zauzeo stavove.

Tekst. Prema tome, osviještena misao prenosi se drugim osobama putem govorne aktivnosti, čije smo osnovne karakteristike upravo razmatrali. Produkt govorne aktivnosti je tekst. Situaciju možemo promatrati kao podlogu (okvir) za govornu aktivnost, a tekst kao produkt (rezultat) govorne aktivnosti.

Situacija sama po sebi nije ni govorna ni jezična kategorija. Ona motivira govorni proces i uvijek u određenoj mjeri utječe na njega. Ako situaciju opišemo riječima, dobit ćemo odgovarajući tekst. Ako istu objektivnu stvarnost opisuju tri osobe, dobit ćemo tri različita teksta. Svaki će tekst biti odraz realne stvarnosti u svijesti autora teksta verbalno izražen adekvatno intelektualnim sposobnostima i stupnju jezične kulture autora teksta. Ako istu stvarnost opisuje veći broj osoba, dobit ćemo veći broj tekstova koji će se međusobno razlikovati u mnogim detaljima i u sagledavanju same stvarnosti i u njenoj jezičnoj formulaciji. Tekst je uvijek proizvod čovjeka (pojedinca ili grupe) i uvijek ima svog autora. Misao kao produkt psihičke aktivnosti pojedinca, pretočena u tekst — jezičnu materiju uvijek će prikazivati situaciju očima autora, onako kako na situaciju gleda, što o njoj misli i zna autor teksta.

Ako se situacija opisuje jezičnim sredstvima materinskog jezika, dobit ćemo tekst na materinskom jeziku, a ako se opisuje jezičnim sredstvima stranog jezika — tekst na stranom jeziku. Opis situacije sredstvima materinskog jezika i sredstvima stranog jezika nije isto što i prijevod teksta s materinskog jezika na strani. Kod opisa situacije mi polazimo od realne stvarnosti, onako kako je u danom trenutku doživljavamo, a kod prijevoda od konkret-

nog teksta, onako kako ga je netko drugi adekvatno svojim sposobnostima formulirao, te njegova pretakanja u jezični izraz drugog jezika.

Nastavu stranog jezika temeljimo obično na različitim tekstovima, a na različitim stupnjevima učenja jezika različito pristupamo obradi tekstova. Dok na početnom stupnju tekst na stranom jeziku uzimamo kao podlogu za govor, a čitav govorni proces, govorno ponašanje nastojimo da se odvija u uvjetima bliskim realnim govornim uvjetima u različitim standardnim i problemskim situacijama koje učenike motiviraju na govornu aktivnost, tjeraju da traže i biraju adekvatna jezična sredstva kako bi ostvarili cilj govorne aktivnosti, tj. utjecali na čije ponašanje, na srednjem stupnju već provodimo različite analize konkretnog teksta s ciljem produbljivanja jezične i govorne kulture učenika. Na naprednom će stupnju učenja tekst na stranom jeziku, kao i tekst na materinskom jeziku, biti podloga odgoja i obrazovanja učenika, sredstvo formiranja ličnosti učenika, razvijanja njegovih govornih, intelektualnih, estetskih i radnih sposobnosti.

Tekst na materinskom jeziku nije nikada i ni u kojem slučaju podloga za učenje stranog jezika, temelj na kojem se zasniva nastava stranog jezika. Na početnom stupnju tekst na materinskom jeziku primjenjuje se uglavnom pri semantizaciji leksika i samo skromno u razvijanju jezičnog izraza stranog jezika, na srednjem stupnju tekst na materinskom jeziku snažno je sredstvo razvijanja jezične kulture i stranog i materinskog jezika, na naprednom pak stupnju tu ulogu sve više preuzima tekst na stranom jeziku, a materinski jezik služi samo kao kontrola, osim u posebnim jezičnim školama u kojima je neprekidno usavršavanje jezičnog izraza i materinskog i stranog jezika osnovni cilj nastave stranog jezika.

Kako vidimo, govorni je proces u svim svojim fazama složeni kompleks psihofizioloških aktivnosti uvjetovan sredinom i shvaćanjem života, potaknut stjecajem novih spoznaja na život i sredinu s ciljem prilagođavanja ili utjecaja na njih. Učiti nekoga govoriti strani jezik ne poznavajući osnovne zakonitosti govorne aktivnosti nije moguće. U novije vrijeme razvila se čitava jedna nova znanost — psiholingvistika, koja koristeći se znanjima i spoznajama lingvistike i psihologije, izučava razne aspekte govornog procesa, ili, koristeći se terminom same psiholingvistike, čitavo područje govornog ponašanja.[17]

Vodeći talijanski psiholingvist R. Titone definira psiholingvistiku kao složenu znanost koja u sebi sintetizira bitne elemente jezika i psihologije. »Operativni pojam psiholingvistike zasnovan je u osnovi na dva pojma puna sadržaja, na pojmu govora i na pojmu komunikacije: govora promatranog kao živo sredstvo međuljudskog odnosa; komunikacije shvaćene kao prenošenje informacije iz jednog izvora ka odredištu posredstvom upotrebe znakova koji su odabrani unutar jednog specifičnog znakovnog sustava i prenošeni kroz kanal koji spaja osobe u komunikaciji.«[18]

---

[17] »Psiholingvistika proučava psihofiziološke i fiziološke uvjete čovjeka u procesu komunikacije, tj. primanja i odašiljanja govora, intelektualno-emocionalni odnos prema danom ili primljenom saopćenju, asocijativne procese, kulturno-socijalnu podlogu na kojoj se oblikuje psihologija individua, postupke i način uključivanja jezičnih jedinica, odnosno njihova pretvaranja u signale određenih značenja preko koordinacione psihofiziološke akcije u integriranju odnosa na različitim jezičnim nivoima: fonološkom, morfološkom, sintaksnom, semantičkom, napokon i mehanizam pamćenja te procese učenja. Asocijativni procesi istražuju se primjenom odabranih testova, rezultati kojih se klasificiraju primjenom statistike.« R. Simeon, Ib., sv. II, str. 228.

[18] R. Titone, Ib., str. 25.

Problemima komunikacije ili točnije prenošenja informacije tehničkim sredstvima po različitim kanalima veze bavi se i teorija informacije. Ona se ipak ne bavi tako široko i svestrano problemima govornog procesa kao npr. psiholingvistika. Nju prvenstveno zanima tehnička strana procesa komunikacije, dok probleme govornog procesa proučava toliko koliko mogu utjecati na poboljšanje tehničke strane prijenosa informacije.[19]

СИТУАТИВНАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ РЕЧИ

Резюме

Ситуацию мы определяем как временно и пространственно ограниченную часть объективной действительности, отображенную каким-н. образом в сознании человека.

В ситуации, в которой человек чувствует, что сам не может выполнить какое-н. действие, у него появляется мысль о помощи. Он просит о помощи другого человека. Этот процесс можно представить следующим образом: **сознание** — обнаруживание проблемы, **мысль** — формирование мысли о помощи, **речевой процесс** — вербализация мысли, **текст** — языковыми средствами формулирован-

Речевой процесс, являясь видом интеллектуальной деятельности, ная мысль.

— речевого намерения — мыслительной интенции перенести мысль вербальным путем;
— речевого поступка — выбора соответствующих фонетических, лексических и грамматических средств, соответствующей мимики и жестов и их выражения;
— контроля результатов речи.

состоит из трех фаз:

Текст. Продуктом речевой деятельности является текст. Текст — это любая мысль, выраженная языковыми средствами. По форме выражения мысли отличаем звуковой и графический текст. Текст может состоять из одного слова, фразы, предложения или целой книги.

[19] Evo nekih postavki ove teorije prema knjizi M. Ivić »Pravci u lingvistici«, Ljubljana, 1963, str. 157—158. »Teorija informacije se odnosi na naučna ispitivanja koja osvetljavaju procese odašiljanja i primanja saopštenja sa svim onim što uslovljava ovakve procese... teorija informacije ima pred sobom sledeća dva osnovna problema: 1. utvrditi kojim se sve sredstvima postiže komunikacija; 2. šta se u sagovornicima — čoveku koji govori i onome koji prima saopštenje — događa prilikom komunikacije...

Signali za sporazumevanje mogu biti različiti: ljudski jezici, Morzeovi znaci, svetlosni signali i sl. Bez obzira na poreklo, signali za sporazumevanje prenose poruke po nekakvom kodu. Svako pretvaranje neke ideje u saopštenje jeste proces enkodiranja (preobraćenje ideje u sistem komunikativnih signala). Svako primanje poruke, tj. prodiranje njeno u našu svest, nastaje u procesu dekodiranja (pretvaranje komunikativnih signala u naše saznanje o poruci).

Proces informacije uvek se događa između dve strane koje vrše dva različita komunikativna procesa: između govornog lica koje enkodira saopštenje i onoga koje saopštenje prima dekodirajući ga. Enkodiranje, ukoliko je ljudski jezik u pitanju, obuhvata komplikovani proces od mišljenja ka zvucima (od leksičkogramatičkog ka fonološkom nivou), a dekodiranje upravo obratno tome: obuhvata proces od zvukova ka mišljenju.«